

УДК 332:338.43

Фаріон Л.В.

аспірант кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності,
Житомирський національний агроекологічний університет

СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНИЙ СКЛАДНИК СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ: СТРАТЕГІЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті сформульовано мету, визначено стратегічні завдання розвитку сільських територій. Установлено, що основними стратегічними напрямками розвитку сільських територій є економічний, соціальний та екологічний. Досліджено основні інструменти здійснення стратегічного аналізу розвитку сільських територій. Розроблено SWOT-аналіз сільських територій Житомирської області та визначено сильні та слабкі сторони у їх розвитку. Проаналізовано сучасний стан соціально-екологічного складника розвитку сільських територій. Виявлено основні проблеми соціально-екологічного спрямування, що стримують сталий розвиток сільських територій. Визначено ступінь впливу бюджетних витрат на розвиток соціально-екологічного потенціалу сільських територій. Проведено класифікацію галузей економіки відповідно до стратегій матриці БКГ та встановлено основні завдання для покращення рівня забезпеченості населення соціально-екологічними благами.

Ключові слова: сільські території, сталий розвиток, стратегія, стратегічний аналіз, SWOT-аналіз, матриця БКГ.

СОЦИАЛЬНО-ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ: СТРАТЕГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Фарион Л.В.

В статье сформулирована цель, определены стратегические задачи развития сельских территорий. Установлено, что основными стратегическими направлениями развития сельских территорий являются экономическое, социальное и экологическое. Исследованы основные инструменты осуществления стратегического анализа развития сельских территорий. Разработан SWOT-анализ сельских территорий Житомирской области и определены сильные и слабые стороны в их развитии. Проанализировано современное состояние социально-экологической составляющей развития сельских территорий. Выявлены основные проблемы социально-экологического направления, сдерживающие устойчивое развитие сельских территорий. Определена степень влияния бюджетных расходов на развитие социально-экологического потенциала сельских территорий. Проведена классификация отраслей экономики согласно стратегии матрицы БКГ и установлены основные задачи для улучшения уровня обеспеченности населения социально-экологическими благами.

Ключевые слова: сельские территории, устойчивое развитие, стратегия, стратегический анализ, SWOT-анализ, матрица БКГ.

SOCIAL AND ECOLOGICAL COMPONENT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF RURAL TERRITORIES: STRATEGIC ANALYSIS

Farion L.

The aim and strategic objectives of development of rural territories are formulated. The main strategic directions of rural development are: economic, social and environmental. The basic implementation tools of strategic analysis for the development of rural areas are researched. The SWOT-analysis of rural areas of Zhytomyr region is developed and strengths and weaknesses in their development are explored. The current state of socio-ecological component of development of rural territories is analyzed. The basic problems of socio-environmental trends hindering sustainable development of rural areas are discovered. The degree of impact of budget spending on the development of social and ecological potential of rural areas are determined. The classification of industries according to the strategy the BCG matrix is conducted and the main challenges to improve the availability of socio-ecological benefits are installed.

Keywords: rural territories, sustainable development, strategy, strategic analysis, SWOT-analysis, BKG matrix.

Постановка проблеми. Поширення трансформаційних процесів та проведення структурних економічних реформ зумовили загострення соціально-екологічних проблем на сільських територіях. Відповідно, формування сучасної парадигми розвитку села супроводжується впливом таких дестабілізуючих чинників, як: зростання рівня бідності селян, міграція сільської молоді, занепад соціальної інфраструктури, збільшення викидів забруднюючих речовин у довкілля, загострення екологічної ситуації на селі. Подолання таких негативних тенденцій вимагає комплексного дослідження соціально-екологічних проблем сільських територій та, відповідно, формування стратегічних орієнтирів у контексті побудови механізму реалізації програм сільського розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку соціально-екологічного складника розвитку сільських територій присвячено праці багатьох вітчизняних учених-економістів: В.В. Бойка, С.Г. Корсуна, Ю.О. Лупенка, М.Й. Маліка, М.К. Орлатого, О.І. Павлова, Н.В. Палапи, В.П. Рябоконея, П.Т. Саблука, В.В. Юрчишина та ін. Зокрема, у дослідженнях В.П. Рябоконея проаналізовано основні напрями розв'язання проблем розвитку соціальної інфраструктури сільських територій. Чинники впливу на соціально-екологічний стан сільських населених пунктів обґрунтовано в працях С.Г. Корсуна. У дослідженнях В.В. Бойка розроблено організаційно-економічну модель і визначено ефективні заходи соціально-економічного розвитку сільських територій. Водночас динамічні зміни умов життя і господарювання на селі, проведення реформ у соціальній сфері та зростання екологічного навантаження вимагають поглибленого дослідження причин, що спричиняють появу негативних явищ, та розроблення стратегічних заходів для їх нівелювання.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз соціально-екологічного стану сільських територій та виявлення стратегічних напрямів їх розвитку.

Виклад основних результатів дослідження. Протягом останніх років в Україні все більшого поширення набуває концепція багатофункціональності сільської економіки, головною метою якої є сталий розвиток сільських територій. Основними критеріями сталого розвитку сільських територій є: підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, диверсифікація сільської економіки, продовольча безпека, природний приріст сільського населення, підвищення рівня та якості життя на селі, дотримання соціального контролю над історично освоєними територіями, поліпшення родючості ґрунту й екологічної ситуації на сільських територіях (рис. 1).

У контексті побудови стратегії сталого розвитку сільських територій варто виокремити соціально-екологічний складник розвитку. Незважаючи на реалізацію державної політики розвитку сільських територій, потенціал соціальної інфраструктури продовжує скорочуватися, внаслідок чого знижується рівень життя та соціальної захищеності селян. У незадовільному стані знаходиться екологічне середовище проживання сільського населення: зростання кількості неконтрольованих сміттєзвалищ та викидів забруднюючих речовин спричиняють погіршення стану здоров'я селян.

Для обґрунтування перспективних напрямів розвитку сільських територій Житомирської області доцільним є використання інструментів стратегічного аналізу. Одним із найбільш застосовуваних методів є SWOT-аналіз, завдяки якому можливо конкретизувати переваги та недоліки, формулюючи цим самим орієнтири їх подальшого розвитку.

Основним завданнями проведення SWOT-аналізу сільських територій в контексті формування сприятливого соціально-екологічного клімату є такі, як

Рис. 1. Стратегічна мета, завдання та напрями розвитку сільських територій

Джерело: власні дослідження

ідентифікація особливостей та чинників розвитку сільських територій та виявлення впливу детермінант зовнішнього середовища. Застосування SWOT-аналізу для визначення стратегічних напрямів розвитку сільських територій вимагає дотримання принципів:

1. Реальності. ґрунтується на врахуванні реальних умов та особливостей розвитку сільської економіки та можливості узгодження поточних і перспективних стратегічних планів.

2. Комплексності. ґрунтується у залученні до процесу стратегічного аналізу внутрішніх і зовнішніх чинників впливу та сильних і слабких сторін у розвитку сільських територій, що дасть змогу здійснити якісний стратегічний аналіз та обрати ефективну стратегію розвитку.

3. Оптимальності. Спрямований на вибір таких стратегічних напрямів сільського розвитку, які забезпечать максимальне задоволення потреб селян, збереження навколишнього природного середовища та розвиток сільської економіки.

4. Уникнення поверхневості (чіткість). ґрунтується на використанні в стратегічному аналізі показників, які здійснюють значний вплив на розвиток сільських територій.

5. Цілеспрямованості. Вказує на те, що стратегічний аналіз повинен здійснюватися задля досягнення чітко встановленої мети – визначення стратегічних напрямів розвитку сільських територій.

Таблиця 1. SWOT-аналіз сільських територій Житомирської області

<p>Чинники внутрішнього середовища</p> <p>Чинники зовнішнього середовища</p>	<p>Сильні сторони (S)</p> <p>1. Сприятливі кліматичні умови для ведення с.-г.</p> <p>2. Наявність значного природно-ресурсного потенціалу</p> <p>3. Розвинений виробничий потенціал (багатогалузеве с.-г., добувна промисловість)</p> <p>4. Економічно активне населення, кваліфіковані трудові ресурси</p> <p>5. Розвиток сільського підприємництва</p> <p>6. Громадська активність селян у питаннях розвитку сільських територій.</p> <p>7. Наявність історико-культурного потенціалу</p> <p>8. Розвиток органічного виробництва</p>	<p>Слабкі сторони (W)</p> <p>1. Складна демографічна ситуація, вимирання сіл</p> <p>2. Високий рівень безробіття, відтік робочої сили</p> <p>3. Низький рівень доходів домогосподарств</p> <p>4. Зношеність комунальної інженерної інфраструктури</p> <p>5. Низька інноваційна активність, висока енергоємність і ресурсоемність виробництва</p> <p>6. Низька якість надання медичних, культурних та освітніх послуг</p> <p>7. Радіаційне забруднення</p> <p>8. Низька екологічна свідомість населення</p>
--	---	---

Закінчення табл. 1

Можливості (О)	Поле СiМ	Поле СЛiМ
1. Створення сприятливого інвестиційного та бізнес-клімату 2. Проведення реформи децентралізації 3. Зростання попиту на органічну продукцію 4. Поглиблення інтеграції з ЄС 5. Розвиток системи надання якісних соціальних та комунальних послуг 6. Удосконалення системи охорони здоров'я та освіти 7. Реалізація державної політики боротьби з корупцією	1. Залучення інвестицій 2. Розширення ринків збуту с.-г. продукції 3. Підвищення конкурентоздатності с.-г. продукції 4. Розвиток сільського зеленого туризму 5. Зростання доходів селян 6. Доступність соціальних благ 7. Покращення транспортної та соціальної інфраструктур 8. Екологізація виробництва	1. Диверсифікація сільської економіки 2. Зменшення рівня безробіття 3. Удосконалення комунальної інфраструктури сіл 4. Активізація інноваційної діяльності 5. Зростання екологічної свідомості населення 6. Впровадження світових технологій у виробничий процес 7. Вільний доступ населення до освіти та медичних послуг
Загрози (Т)	Поле СiЗ	Поле СЛiЗ
1. Трудова міграція молоді 2. Низька купівельна спроможність населення 3. Низький рівень конкурентоздатності с.-г. 4. Загострення військового конфлікту 5. Зростання зношеності соціальної інфраструктури 6. Зростання вартості комунальних послуг 7. Загострення екологічної ситуації 8. Розвиток агрохолдингових структур	1. Диверсифікація сільської економіки 2. Підвищення енергоефективності с.-г. виробництва 3. Виробництво альтернативних видів енергії 4. Залучення інвестицій на сільські території 5. Розвиток культурно-історичного туризму	1. Руйнація та деградація сіл 2. Зростання бідності селян 3. Збільшення кількості хворих, неосвічених селян 4. Розшарування населення за рівнем матеріального добробуту 5. Скорочення обсягів с.-г. виробництва, збитковість с.-г. підприємств 6. Екологічна криза на сільських територіях 7. Знищення мережі доріг та соціальної інфраструктури

Джерело: власні дослідження

Комплексний аналіз сильних і слабких сторін сільських територій дає можливість оцінити їх реальний стан та виявити майбутні ризики для розвитку, нівелювати виклики зовнішнього середовища й оцінити порівняльні переваги сільської економіки (табл. 1).

Так, зокрема, у 2014 р. частка сільських населених пунктів, що мали дітей та не мали дошкільних навчальних закладів, становила 67,7% у загальній структурі, що не мали шкіл – 59,7%. Відповідно, зростає кількість дітей, яка не може отримати якісної освіти через сукупність чинників: віддаленість освітніх закладів, відтік молодих кадрів у міста, відсутність транспортних і фінансових можливостей для відвідування шкіл. Подолання бар'єрів у забезпеченні сільських дітей якісними освітніми послугами відбулося завдяки зростанню кількості дошкільних навчальних закладів у містах та селищах – на 6 од. у 2015 р. порівняно з 2011 р., що, своєю чергою, дало змогу забезпечити 1 835 дітей місцями у закладах освіти. У результаті аналізу встановлено, що для сільських територій Житомирської області притаманним є низький рівень соціально-екологічного потенціалу сільських територій. Зменшення частки економічно активного сільського населення, ліквідація медичних та культурно-освітніх закладів на сільських територіях Житомирської області зумовлюють проведення заходів щодо розбудови культурного життя на селі.

Відповідно до чинного законодавства, створення рівних можливостей для кожного селянина, задоволення його соціально-побутових, культурно-освітніх потреб є пріоритетним напрямом соціальної політики розвитку села. У Житомирській області в 2015 р. кількість лікарняних ліжок становила 78,4 од. на 10 тис. ос. у 53 лікувальних закладах регіону, тоді як кількість закладів у 2011 р. зменшилася на 18 од. Зважаючи на це, сільське населення, на відміну від міського, не може претендувати на відповідний рівень медичної допомоги, зокрема у 2014 р. 600 населених пунктів Житомирської області (37,6%) не мали лікарняних закладів і станцій швидкої допомоги [4].

Однією з головних потреб населення, крім забезпечення продуктами харчування, є наявність необхідних умов для проживання. Загалом житловий фонд сільських територій Житомирської області в 2015 р. порівняно з 2011 р. збільшився лише на 1% і в розрахунку на одного сільського жителя зріс на 4,3 м². Проте більше 60% сільських житлових будинків потребують капітального ремонту. Через відсутність вільних коштів покращені умови життя має лише п'ята частина селян: 14,7% – забезпечене водопроводом, 14,6% – каналізацією, 10,7% – гарячою водою [4].

Стан соціальної інфраструктури знаходиться у тісному взаємозв'язку з рівнем розвитку сільської економіки та поєднанням зусиль держави, органів місцевого самоврядування і підприємницьких формувань у вирішенні завдань соціального розвитку. Відсутність державного інвестування та достатньої фінансової підтримки соціально-економічного розвитку сільських територій унеможливує

реалізацію програм, спрямованих на досягнення стратегічних цілей – зростання якості життя сільського населення.

Інтенсифікація економічної діяльності на сільських територіях, що сприяє зростанню антропогенного навантаження на навколишнє середовище, та наслідки Чорнобильської катастрофи спричиняють загострення екологічних проблем. Протягом останніх років в Україні все більшого розповсюдження набувають природоохоронні заходи щодо збереження навколишнього природного середовища. У 2014 р. на сільських територіях Житомирської області було виявлено: 170 од. неконтрольованих та несанкціонованих звалищ промислових та побутових відходів у 143 населених пунктах, 79 од. станцій заправок автомобілів у 64 населених пунктах, 48 од. складів мінеральних добрив та отрутохімікатів у 47 населених пунктах. Загальний обсяг витрат на охорону навколишнього природного середовища у Житомирській області у 2015 р. становив 85,8 млн. грн., що дорівнює 0,5% від обсягу витрат по Україні. Важливою статтею видатків із бюджету на охорону навколишнього середовища є проведення науково-дослідних робіт, проте протягом 2011–2015 рр. витрати на розробку науково обґрунтованих заходів природоохоронного спрямування були відсутні. Внаслідок зростання обсягів вирощування технічних культур (сої, кукурудзи) прослідковується негативна тенденція порушення земель сільськогосподарського призначення, тоді як заходи щодо відновлення земель мають нерегулярний характер. Внесення мінеральних добрив під зернові та технічні культури в 2015 р. дорівнювала 40,3%, тоді як частка внесення органічних – 0,4% у загальній структурі внесених добрив. Основна увага у напрямі раціонального використання природних ресурсів Житомирської області у 2015 р. була спрямована на збереження біорізноманіття – 14,9% видатків, що на 12,4 п. п. більше, ніж у 2011 р.

Механізм забезпечення раціонального використання та збереження навколишнього середовища сільських територій передбачає впровадження низки дій: залучення в сільськогосподарське виробництво високотехнологічних та ресурсозберігаючих технологій, концентрація зусиль органів місцевого самоврядування та ініціатив селян у вирішенні проблем екологічного характеру, сприяння розвитку інвестиційної діяльності для реалізації місцевих програм сталого розвитку сільських територій.

Комплексне здійснення стратегічного аналізу дає змогу виявити позитивні та негативні фактори, що здійснюватимуть вплив на розвиток сільських територій, і визначити стратегічні напрями щодо нівелювання проблем соціально-екологічного характеру. Матриця Бостонської консалтингової групи (БКГ) визначає чотири основні позиції, в яких можуть перебувати показники розвитку сільських територій, які мають загально визнані маркетингові назви: «важкі діти», «зірки», «дійні корови», «собаки». Відповідно до того, яку позицію займають показники розвитку сільських територій на матриці БКГ, обираються відповідні стратегічні завдання. Використання матриці БКГ у процесі аналізу соціально-

екологічного потенціалу сільських територій дає можливість визначити ступінь впливу бюджетних витрат на темпи забезпечення селян соціальними благами та на рівень зростання викидів у навколишнє середовище (табл. 2)

Таблиця 2. Характеристика соціально-екологічного потенціалу сільських територій Житомирської області

Галузь	Забезпеченість сільського населення у 2015 р.	Темпи зростання забезпеченості, %	Частка витрат з обласного бюджету, %
Освіта, учнів/ 1 навчальний заклад	170,0	0,06	31,2
Охорона здоров'я, осіб/ 1 лікарняне ліжко	127,6	0,39	43,5
Житлово-комунальне господарство, осіб/ 1 м ² житлової площі	30,5	0,01	2,63
Культура, осіб/ 1 місце в клубних закладах	2,44	0,41	3,35
Екологія (викиди забр. речовин), осіб/ 1 т. речовин	17,9	10,49	0,01

Джерело: власні дослідження

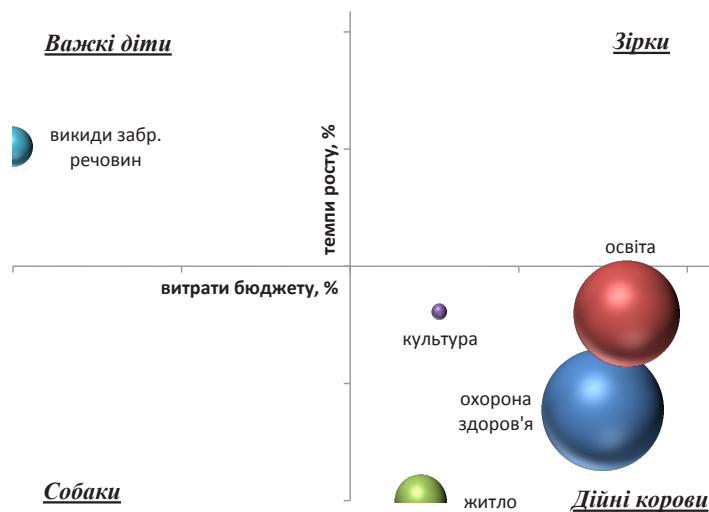
Стратегічний аналіз розвитку соціально-екологічного потенціалу сільських територій у контексті побудови матриці БКГ конкретизує напрями, за якими першочергово повинна здійснюватися державна підтримка, та виділяє галузі економіки, що потребують упровадження регіональних програм розвитку (рис. 2).

Згідно з отриманими результатами дослідження, класифікація галузей економіки відповідає таким стратегіям:

- «важкі діти» – екологія (викиди забруднюючих речовин) – мають слабкий рівень розвитку: незначна частка витрат на охорону навколишнього середовища стимулює зростання об'ємів викидів. У такій ситуації доцільно обрати стратегію розвитку та інтенсифікації зусиль. Для забезпечення екологічної безпеки на сільських територіях необхідна значна кількість інвестицій. Одним із головних завдань є всезагальне дослідження проблем та наслідків екологічних навантажень на навколишнє середовище;

- «дійні корови» (освіта, культура, охорона здоров'я, житло) – зростання частки витрат бюджету порівняно з іншими галузями та зниження темпів забезпечення населення соціальними благами вказують на необхідність розроблення стратегічних програм розвитку сільських територій з урахуванням наявних потреб населення. Стратегією цієї категорії за таких умов є підтримка наявного

Рис. 2. Оцінка соціально-екологічного потенціалу сільських територій Житомирської області на основі матриці БКГ

Джерело: власні дослідження

стану – зберігання і зростання частки у структурі витрат бюджету. Основним завданням «дійних корів» для зростання рівня забезпеченості населення соціальними благами є впровадження державних програм розвитку соціального складника сільських територій.

Отже, використання методик стратегічного аналізу є ефективним засобом здійснення оцінки стану сільських територій та проведення повноцінного стратегічного планування для формування ефективної стратегії розвитку сільських територій.

Висновки з проведеного дослідження. Соціально-екологічний складник розвитку сільських територій орієнтований на справедливий розподіл благ і забезпечення потреб сільського населення завдяки збереженню соціальної інфраструктури, реалізації державних програм розвитку та раціональному використанню природних ресурсів. Так, зокрема, досягнення встановлених стратегічних напрямів формування сталого розвитку села залежить від координації зусиль суб'єктів інституціонального середовища сільського розвитку та представників сільських територіальних громад. У зв'язку із цим необхідним заходом стратегічного управління є прискорення процесу децентралізації влади для надання більшої ініціативи місцевим органам самоврядування, залишаючи в їх розпорядженні 60% зароблених коштів, що сприятиме поліпшенню стану соціальної інфраструктури села та збереженню довкілля.

1. Бойко В.В. Моделювання соціально-економічного розвитку сільських територій / В.В. Бойко // Соц.-ек. проблеми сучас. періоду України. – 2014. – Вип. 4(108). – С. 298–305.
2. Гончаренко І.В. Соціально-економічний розвиток сільських територій регіону: проблеми теорії та практики : [монографія] / І.В. Гончаренко ; Інститут регіональних досліджень НАН України. – Львів, 2009. – 370 с.
3. Малік М.Й. До питання сталого розвитку сільських територій / М.Й. Малік // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 51–58.
4. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.org.ua>.
5. Павлов О.І. Сільські території України: функціонально-управлінська модель : [монографія] / О.І. Павлов. – Одеса : Астропринт, 2009. – 340 с.
6. Прокопа І. Сільські території України: дослідження і регулювання розвитку / І. Прокопа // Економіка України. – 2007. – № 6. – С. 50–59.
7. Саблук П.Т. Розвиток сільських територій – запорука відродження аграрної України / П.Т. Саблук // Вісник аграрної науки. – 2006. – № 5. – С. 21–23.
8. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / За ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2012. – 182 с.
9. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки) «Шляхом Європейської інтеграції» / А.С. Гальчинський, В.М. Гесць [та ін.]. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.
10. Стратегія розвитку України у період до 2020 року: Проект [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.me.gov.ua/file/link/130099/file/Strat_02_03_09.rar.
11. Юрчишин В. Сільський розвиток: основи методології та організації / В. Юрчишин, О. Онищенко // Економіка України. – 2006. – № 10. – С. 4–11.

E-mail: ljudausjuk@rambler.ru